

Curs 2019-2020
Graduat Universitari
Senior

ASSIGNATURA: LA CULTURA DE CASTELLÓ I EL SEU MARC DE REFERÈNCIA
Codi 3029 3r curs. Credits 2 Primer semestre: Setembre-Octubre 2019
Professor: José Juan Sidro Tirado.

Sessió 6ª.- 17-10-2019 / 16:00-17:15 HA1020AA

6.- Referents històrics:

6A.- Història de la Vila: 6A1. Dels orígens a l'actualitat.

6B.- La ciutat i el territori: 6B1. Adaptació a l'orografia.

6- Referents històrics:

Justificació:

La història i el seu coneixement és l'element clau que et permet entendre perquè, en l'actualitat, els esdeveniments succeeixen tal com ho fan. Comprendre allò que ha passat et permet aclarir les situacions actuals i poder analitzar-les amb un fonament clar.

Això és el que passa a qualsevol dels pobles. En l'actualitat, cada un d'ells és fruit del seu passat i de l'acumulació de circumstàncies dels anys anteriors. I el mateix, és clar, succeeix amb el nostre Castelló. Del passat se'n deriven records i aquí és on entra la percepció i la memòria.

Parlarem una mica de l'imaginari col·lectiu que surt, en gran mesura, a partir de la història. Aquest imaginari es fonamenta a partir dels referents que, passant de generació en generació marquen un marc de referència amb una narració que cohesiona la societat i la fa comprendre, amb els paràmetres explicats, el moment en el qual viuen.

6A.- Història de la Vila

6A1. Dels orígens a l'actualitat

A Lleida, a 8 de setembre de 1251, Jaume I estenia un document pel qual autoritzava a Ximén Pérez d'Arenós, el seu lloctinent en el regne de València, a traslladar la vila de Castelló des del seu emplaçament originari al lloc de la plana que li fora ben vist com més apropiat.

La memòria tradicional situa l'execució de l'autoritzat trasllat en la Quaresma immediata de l'any següent. Aquest fet sempre ha sigut valorat pel poble castellonenc en la seua exacta interpretació de moment auroral de la seua existència en el nou assentament de l'alqueria mora de Benirabe, i d'ací que el record del trasllat es trobe associat, com és sabut, a la celebració anual d'una romeria a l'ermita de la Magdalena que s'alça al costat del castell dels remots orígens.

Dotze anys abans, en 1239, va haver-hi un intent de fundació d'una nova vila (en este cas en l'alqueria de Benimahomet), per mitjà d'una carta de poblament atorgada pel primer amo feudal que va tindre Castelló, el senyor Nuño Sancho, senyor del Roselló. La Història tenia determinat, no obstant això, que el naixement del nou Castelló havia de vindre de la mà de la Corona, la qual cosa equival a dir que hauria d'iniciar els seus passos pel camí de les llibertats i no dels condicionaments i sotmetiments feudals.

Ja és sabut que la vida en el Castelló dels segles medievals va tindre uns caràcters plenament urbans, amb important pes de les activitats artesanes i comercials per damunt de la dedicació rural del cultiu dels camps, que també cobrará posterior i creixent desenvolupament per mitjà del sistema de regs amb les aigües del Millars.

Com a mostra de l'impuls real al desenvolupament econòmic, recordem que el 16 de març de 1260 Jaume I va autoritzar la construcció d'un camí per a unir la vila amb el mar, en el punt on van existir precedents preromans i ara començava a aparéixer un incipient tràfic marítim precursor del futur port.

D'altra banda, un document de 17 de febrer de 1272 autoritzava l'ampliació del nucli urbà per mitjà de l'afegit d'un raval que suposava l'aparició dels carrers d'Enmig i de Dalt, demostrant el favorable efecte de l'atenció real sobre el creixement demogràfic de la nova vila.

El fill i successor de Jaume I, Pere III el Gran, des de Barcelona, a 7 de febrer de 1284 atorgarà a la vila de Castelló la facultat d'autogovernar-se per mitjà de la concessió del dret a posseir els seus propis òrgans municipals. Bé podia aplicar-se al Castelló medieval el que es deia en aquells temps; que l'aire de la ciutat fa lliures als hòmens.

A l'edat mitjana, la ciutat es protegia amb fosos, muralles i torres, es va construir l'església (que passaria a ser catedral a mitjan segle XV). Fou el 1366 quan la

imatge de la Mare de Déu del Lledó, posteriorment patrona de la Vila, fou trobada pel llaurador Perot de Granyana.

En els segles XVII i XVIII, la ciutat pren part en la revolta de les Germanies i dóna suport a l'arxiduc Carles d'Àustria a la Guerra de Successió Espanyola, sent sotmesa, com la resta del Regne de València, per les tropes de Felip V.

Al segle següent, es fan enderrocar les muralles i la ciutat comença una lenta expansió, que es veu frenada per les guerres de la independència i les guerres carlines.

En 1833, s'estableixen els límits provincials definitius i Castelló de la Plana passa a ser capital de la Província de Castelló, tot que inclogué, durant uns anys, algunes poblacions ara en la Província de Terol.

En 1837, durant la primera guerra carlina, l'arxiduc Carles va atacar la ciutat durant l'Expedició Reial, però no pogué amb les defenses d'Antonio Buil y Raso, i aquest fet li valgué el reconeixement com noble i lleial.

En la segona mitat del XIX, la ciutat comença un desenvolupament més important. Es construeixen edificis modernistes com l'Hospital Provincial, el Casino, el Teatre Principal, el Parc Ribalta... S'amplia el port i s'obrin les avingudes que comuniquen amb la mar. L'enllaç ferroviari amb València i de via estreta amb poblacions properes, com Almassora, mitjançant el popular tramvia La Panderola, són les noves comunicacions de la indústria ceràmica i del taulell.

El cantó de Castelló erigit el 20 de juliol de 1874 no van arribar a durar ni un mes, sent reconquerit pel general Villacampa, a les ordres de Martínez de Campos.

En l'actualitat, Castelló de la Plana és una ciutat en creixement i amb un dels nivells de vida més alts de tot el País Valencià.

El 2015 els partits polítics PSPV-PSOE, Compromís i Castelló en Moviment signaren el Pacte del Grau, que significava una unió política a l'hora de governar. Aconseguiren el que es van proposar de canviar la denominació oficial de la ciutat a la tradicional, deixant la forma castellana fora.

Però la Història no és una memòria inerta i morta sinó un testimoni viu d'un fluir de generacions que no cessen de succeir-se i renovar-se sense perdre la referència d'un passat comú.

Des d'aquella data del 8 de setembre de 1251 fins hui, ha transcorregut un sol i únic discórrer històric que ha tingut com a protagonista al poble de Castelló; contínuament mutable en els seus individus per llei de vida, però sempre el mateix en el seu comú origen i comunes ambicions.

Una llarga i lenta desfilada de dies i anys; una contínua sedimentació d'hòmens i dones de variada procedència però integrats en coincidents il·lusions; una successió de collites (vinya, canyamel, seda, cànem, taronja, segons les conjuntures variables de l'economia agrícola), d'empreses comercials i

industrials; d'èxits culturals i artístics; de fervors religiosos; de canvis polítics,... d'història fluent sense parar.

Una ciutat que hui, malgrat la servitud que el desenvolupament sol cobrar-se en totes bandes, conserva el seu encant provincià i la seua senyoria, amb entranyables tradicions, les seues llegendes fidelment transmeses de generació en generació i fins a la seua mitologia familiar i domèstica.

I entre el record permanent del seu passat i de la joiosa realitat del seu present pròsper, no hi ha cap dubte que Castelló de la Plana, amb els seus 170.000 habitants és, al mateix temps, ciutat d'ahir i de hui, on caben totes les esperances de l'endemà.

6B.- La ciutat i el territori

El territori fa referència a la terra, sens dubte, però les coses no són tan simples, ni tan evidents. La culpa és de la cultura o de la civilització. Així com el pas del temps a escala geològica, amb la seua parsimònia, ha superposat estrats i ha modelat la terra, el pas del temps històric, més punyent i tibant, ha omplert de sediments el significat de la paraula territori.

Ens trobem, per tant, davant un concepte que no és fàcil de simplificar perquè, a més de la geografia, té accepcions, més o menys metafòriques, en camps com la filosofia, la literatura, la sociologia o la política. Per això parlem de territoris mentals, de territoris narratius, de territoris culturals o de territoris nacionals. I, és clar, també de territoris naturals.

6B1. Adaptació a l'orografia.

El territori és un bé no renovable, complex, fràgil, amb valors ecològics, culturals i patrimonials únics que estan per sobre de la seua valoració econòmica, i que necessita d'una gestió responsable i ser planificat d'acord amb principis de sostenibilitat des de l'esfera pública.

Des del moment del trasllat es van combinar diferents sistemes d'atorgament de terres públiques a través d'una legislació complexa no exempta de dificultats per a la majoria de la població, fins que van poder accedir a la propietat plena de la terra.

El terme municipal de Castelló, dominat en tres quartes parts per la topografia plana en suau descens vers la mar, com ho recorda el nostre topònim "de la Plana", pot ser diferenciat en quatre zones des de la mar cap a la muntanya, donant també diferents formes de vida i fins i tot maneres de ser.

La marjal, el raiguer del nord-oest, anomenat també glacis, peu de muntanya o pendent suau, ´ l'interfluvi del riu Sec-Rambla de la Vídua/Millars i la serralada del desert.

La marjal està inclosa en un rectangle que s'obri cap al nord-oest delimitat per la línia dels 10 metres sobre el nivell de la mar, abasta fins a l'anomenada donació cap a l'oest. Totes les terres de prop de la mar –des de la ratlla del terme d'Almassora al sud fins a Benicàssim al nord– amb les terres de l'horta fent de límit pel ponent, constituïren la zona de la marjal a Castelló, amb terrenys d'al·luvió que es van acumular al llarg de milers d'anys, procedents de l'erosió de les muntanyes que tanquen la Plana i dipositats per les grans avingudes de rius i de barrancs.

Aquests territoris, quasi sempre entollats, no mancaven, però, de vegetació natural: salobrars, a les zones d'aigua salada; llimac, joncs, canyes, senill, boga a les d'aigua dolça.

Eren terres de poc rendiment econòmic: se'ls aprofitava per a pasturar ramats de bous i als llunts (llocs sense plantes, sempre submergits per aigua ben clara i brillant) es pescaven llisses, anguiles i granotes i abundaven les aus aquàtiques.

Entre els segles XIII i XIV i fins al XVIII tots aquests aiguamolls es van convertir en terres cultivables, amb el sistema ací adaptat per a drenar les aigües i que consistia a cavar séquies i amb el fang tret s'augmentava el nivell dels terrenys, per configurar les marjals. Després aquestes séquies es comunicaren unes amb les altres per a conduir les aigües a les anomenades séquies mare que, mitjançant unes goles, desembocaven a la mar.

Per augmentar els nivells dels terrenys cultivables se solia aportar i escampar-hi damunt arena de la mar i algues, que barrejades amb aquelles terres, molt riques en matèria orgànica, formen una matèria negra i molt fèrtil.

La intervenció de l'ésser humà introduirà el conreu de l'arròs, segurament ja en temps de la dominació àrab, i encara més a partir de la conquesta cristiana del segle XIII, tot i que sovintegen les disposicions prohibint-lo per la creença generalitzada que les terres de la marjaleria –malsanes i humides– suposaven un gran perill per a la salut pública.

Poques dades tenim sobre el començament del repartiment de la marjaleria i de la seua posterior transformació. Possiblement s'iniciaria cap al segle XIV. La majoria de la gent que passà a ser-ne propietària, tenia entre dues i quatre fanecades i eren o bé treballadors d'altres propietaris establerts a l'horta o el secà, o bé gent d'altres oficis (obriers de vila, fusters, manyans, ...) que treballaven aquestes terres com a complement del seu ofici i tenir un lloc d'esbargiment.

Quan a finals del segle XIX es dictà la llei de sanejament de les terres pantanoses de l'estat espanyol, l'ajuntament de Castelló començà a gestionar la declaració de "Coto Arroser" per a les terres d'una finca de la seua propietat –El Quadro– que acabarà la seua producció allà per l'any 1960 a causa de la manca d'aigua i de mà d'obra.

Avui ja no queda, doncs, rastre d'aquell arròs i també han desaparegut gambetes, caragols, anguiles, granotes, rates d'aigua, angules, pixavins de la

fava roja, parots de cua verda, samarucs, ... La dessecació, l'aterrament i la urbanització incontrolada en són responsables, sense oblidar la pol·lució de les aigües, l'abús de detergents i altres contaminants químics.

Les construccions més antigues solen ser habitatges unifamiliars d'una sola planta i que utilitzen, en la seua construcció, els elements tradicionals de la zona significat-se que no segueixen un patró uniforme ni en els materials ni en la constitució en nuclis, ja que hi ha moltes disperses per tot el sòl protegit.

La marjaleria és bicicleta i estiu, figuera i amics, l'era i la séquia, la marjaleria són alqueries i eres, és sobredosi de costumisme, nostàlgia de les séquies i els camps i del paisatge com a valor afegit.

I si marjal té un clar sentit de paratge aigualós i pantanós, el marjaler una persona adaptada al terreny que xafa, i encara que marjal va esdevenir per molts anys sinònim d'arrossar, ser marjaler, en tota l'extensió de la paraula és ser impulsor i recuperadors de terres hostils, per l'aprofitament agrícola, primer amb el cultiu del cànem, després el cotó, el taronger i la rotació de cultius herbacis d'hivern: les cols i carxofes, i d'estiu: el panís, les tomates i els fesols.

Els productes hortícoles són "la nineta dels ulls" del marjaler...

El raiguer comprén des de la cota 100, al Racó de la Coma fins al Molí de la Font amb un pendent Mitjà del 4,5%. Aquesta zona de capdamunt s'estén des de la Magdalena fins al riu Sec i està ocupada en la part meridional per distints grups perifèrics de la ciutat i urbanitzacions.

La ciutat t ha experimentat en els darrers anys un creixement i una transformació urbana i social sense precedents. Un dels canvis més importants dels últims temps ha estat la integració a la trama urbana de la ciutat dels barris perifèrics que la rodegen.

Des de meitat del segle XX, aquests barris han acollit a milers i milers de nous castellanencs que arribaven fins a la Plana a la recerca de noves oportunitats, de nous horitzons, d'un futur millor.

És el cas dels veïns dels grups Roser, Sant Agustí, Sant Marc, Tombatossals, Maestrazgo... Considerats per molts anys com a urbanitzacions marginals o agrupacions espontànies de l'extraradi i que tipològicament es caracteritzen a més a més de per la seua localització perifèrica, per la baixa qualitat constructiva.

Aquests grups i altres de zones llindars han estat testimoni de la metamorfosi d'una ciutat sencera i els seus ciutadans, els que van arribar fa dècades i els que acaben d'instal·lar-se.

Com a regla general aquests grups neixen quan Castelló començava a tenir una incipient activitat industrial. La majoria d'aquests nous veïns eren procedents dels pobles de l'interior o altres províncies limítrofes, fonamentalment d'Aragó, de manera que la majoria eren castellanoparlants.

La majoria de les cases d'aquestes noves barriades són autoconstruïdes, és a dir, era el mateix propietari del solar qui es construïa la casa

Paral·lelament sorgeixen principalment als voltants de la Coma i el Tossal Gros i Penyeta Roja, urbanitzacions com El racó de Mercader o la Torreta, nascudes en àrees de cultiu properes al litoral on la població treballava la terra en petits minifundis i convertides amb el pas dels anys en zones residencials amb privilegiades vistes a la ciutat i al mar Mediterrani, amb carrers on es respira tranquil·litat i qualitat de vida.

Fa ja molts anys els habitants de Castelló treballaven la terra en xicotets minifundis. En general, aquests enclavaments estaven formats principalment per petites parcel·les amuntegades, accessibles per vials estrets i serpentejants a conseqüència del seu difícil accés.

Més tard, amb l'arribada de la indústria, la gent va començar a abandonar el cultiu minifundista poc productiu. Això va suposar que els propietaris començaren a vendre els seus terrenys al camp i, en altres casos, condicionaven els terrenys per construir les seues pròpies casetes al camp o prop de la costa per passar els caps de setmana i els mesos d'estiu.

Finalment, amb el temps, es van anar construint xalets amb qualitats suficients per a passar tot l'any, convertint-se aquests llocs en urbanitzacions antigues dotades actualment amb tota mena de serveis municipals.

El sector sud-occidental

Aquesta zona està marcada pel curs del riu Sec de Borriol, la rambla de la Vídua i més enllà el llit del Millars. El gros del terme, nucli urbà inclòs, s'hi troba en aquest sector, juntament amb l'horta o zona de regadiu, part més rica del terme.

Poden trobar dos tipus clarament d'habitants, de maneres de ser: el llaurador de l'horta i el qui desenvolupa la seua tasca amb feines dins el recinte urbà.

Aquells que es dedicaven a conrear els horts, els hortolans, els llauradors, millorant el sistema de reg heretat dels antics "moros", van aconseguir l'augment del regadiu i uns nous aprofitaments de les aigües del Millars. L'horta castellonera podem dir que va ser producte de la força col·lectiva amb uns sistemes de govern i gestió d'aigües, parcel·lari, que s'ha demostrat més que sostenible.

Però el pas del temps no perdona i l'agricultura no és el que era. El quilo de taronja es paga hui més barat que fa 50 anys. I no recalculant els preus amb la inflació corresponent. Les coses han de canviar de forma radical, és increïble la quantitat de parcel·les abandonades i la professió de llaurador és una professió de vells, i només hi haurà horta si hi ha llauradors, i només hi haurà llauradors si poden viure del seu treball.

I si ser marjaler era sinònim de ser impulsor i recuperador de terres hostils, ser hortolà, és ser i pensar de manera diferent a qui viu i treballa a la ciutat, es relacionar-se amb la terra, parlar fins i tot d'una manera diferent. . S'oblida massa sovint que l'horta és un reservori de cultura popular de Castelló, on es fa ús d'una sèrie de ferramentes i de paraules úniques.

"Déu fa el camp, l'home la ciutat", diu la dita clàssica. La ciutat com a espai de la humanitat, en enfront de l'espai de la divinitat. La ciutat com a espai cultural en enfront de l'espai natural.

Treballar i viure al nucli urbà dona la categoria de vilatà. Com a conseqüència del trasllat i naixement del nou Castelló, el nombre de famílies especialitzades en la fabricació i venda d'algun producte, com ara vestits o objectes de metall i fusta, va augmentar. Els oficis artesanals eren molt diversos: teixidors, boters, bataners, forners, fusters, tintorers, sabaters, cistellers, terrissaires, apotecaris, manyans, etc.

Els tallers artesanals es transmetien de pares a fills, i els artesans d'una mateixa especialitat solien concentrar-se en un mateix carrer o al mateix barri. Era habitual que els artesans que es dedicaven a una mateixa professió visqueren al mateix carrer, que acabava prenent el nom de l'ofici: carrer dels tintorers, adobers, sabaters, caçadors, pescadors, etc. Alguns d'aquests noms encara perduren avui dia en la nostra ciutat.

També en el cas dels vilatans la feina afectava i afecta l'ànima de les persones i les ha marcades, són les anomenades societats sedentàries que, a la vegada, són diverses. La ciutat no és mai una forma acabada, és una forma en canvi permanent i per tant, també ho són les professions i els professionals que en ella viuen. La ciutat i el territori on s'ubica marca fins i tot la manera de vestir, de menjar i de ser.

Un paisatge intermedi entre la ciutat i el secà de l'oest de Castelló que hui està pràcticament abandonat però que un dia va tindre vida i llum pròpia, és conegut com la zona dels masets, puix era el lloc on passaven les vacances moltíssimes famílies castellonenques.

Masets com a tals hi havia de molts tipus i grandàries. Des dels més humils i senzills amb una sola planta i un hortet xicotet al darrere, fins a grans edificacions amb dues o tres plantes rematats en alguns casos amb una torre. Els de les famílies més pudents s'adornaven amb uns jardins esplendorosos de revirades tanques de murtes, enormes palmeres i cedres, sol de pedra redona de riu o fonts de rajoletes blaves i blanques amb peixos de colors.

A la part de l'horta solien tindre quatre o cinc fanecades de tarongers, una caseta per als masovers i de vegades un xicotet corral o una bassa per a regar. Barrejats amb aquells edificis hi havia també vaqueries, quadres de cavalls o granges de conills i gallines.

Tot aquell conjunt constituïa tot un xicotet món rural de verdor, d'humitat i de vida que quedava quasi dintre de la ciutat. Un espai únic, preciós i irrepetible que comptava certament amb un bon grapat d'edificacions amb un gran valor arquitectònic com ara Torre Paca, el Maset Blau, Entre Naranjos, Dols, Valparaíso, Los Arrayanes i alguns altres, i que els governants de la ciutat de Castelló no han estat capaços de conservar o de protegir perquè en lloc de vetllar pel patrimoni artístic de la ciutat van apostar per ficar-se del costat dels especuladors i dels interessos dels lobbies urbanístics de la ciutat que traçaven carrers, avingudes i bulevards que travessaven les propietats.

Els estiuejants van emigrar cap a les platges i els que quedaren vivint tot l'any, davant la pressió urbanística, els plànols que literalment se'ls menjaven o l'estat d'incertesa permanent que els feia viure el consistori, van anar abandonant la zona fins que hui en dia podem dir que ha passat a millor vida.

La serralada del desert

Aquesta serra litoral paral·lela a la costa està situada en la zona més elevada de la Plana Alta, i marca la frontera entre el Pla de Cabanes al nord i la Plana de Castelló al sud.

La proximitat de les platges de Benicàssim i Orpesa, centres d'estiueig i turisme, i de la ciutat de Castelló, ha fet que els darrers anys apareguen als vessants més baixos bon nombre d'urbanitzacions turístiques.

Es tracta d'un espai banyat per la llum mediterrània on la història, el paisatge, la natura i la geologia s'uneixen per oferir valors i bellesa.

La ciutat ha crescut, com quasi totes les grans ciutats, tan desordenadament que hi ha qui l'ha qualificada de "ciutat pitjor urbanitzada d'Europa", malgrat tot compta amb una llarga història al darrera i una més que digna adaptació a l'orografia del territori.